

Kilka uwag w sprawie najwcześniejszych wzmianek o Rawie Mazowieckiej

28 stycznia 1994 r. w Piotrkowie Trybunalskim miała miejsce sesja naukowa z okazji podniosłej rocznicy 500-lecia polskiego parlamentaryzmu. Według ówczesnego stanu wiedzy pierwszy Sejm Walny dwuizbowy zebrał się bowiem w Piotrkowie w 1493 r. Oprócz okolicznościowej publikacji pokonferencyjnej z materialnych śladów będących pozostałością tych obchodów do dziś pozostała tablica upamiętniająca to wydarzenie na okazałym kamieniu, zaś przy wjeździe do miasta nadal można zobaczyć słupy informujące, że w 1493 r. w Piotrkowie ukształtował się polski parlamentaryzm. Dziś, w 2018 r., obchodzimy 550 rocznicę polskiego parlamentaryzmu, czego wyrazem były m.in. konferencja naukowa na Zamku Królewskim w Warszawie w dniu 27 kwietnia z udziałem najwybitniejszych badaczy zagadnienia z całej Polski i z ośrodków zagranicznych, czy też uroczyste posiedzenie Zgromadzenia Narodowego w dniu 13 lipca na Placu Zamkowym w Warszawie. Jak łatwo policzyć od 1994 r. minęły 24 lata. Skąd więc ta rocznica i te obchody 550-lecia parlamentaryzmu w Polsce? Ano stąd, że od 1994 r. nastąpił postęp w badaniach nad historią parlamentaryzmu, i w świetle najnowszych ustaleń profesora Waława Uruszczaka, pierwszy sejm walny dwuizbowy zebrał się nie w 1493 ale w 1468 roku. To właśnie ta ostatnia data jest zatem obecnie uznawana za cezurę początkową narodzin polskiego parlamentaryzmu.

Przykład podany powyżej tylko pozornie nie jest związany z tytułową problematyką niniejszego szkicu. Pokazuje on bowiem jak ciekawe jest odkrywanie historii oraz, że fakty i wydarzenia historyczne jeszcze do niedawna uchodzące za pewnik, nagle mogą zostać zakwestionowane. Może się okazać, że odkryte zostaną nieznane dotychczas źródła rzucające nowe światło na funkcjonujące dotychczas w nauce bądź pamięci zbiorowej przekonania co do konkretnych wydarzeń i dat. Z tego typu sytuacją mamy do czynienia w przypadku najwcześniejszych wzmianek o Rawie Mazowieckiej.

W obiegu naukowym i popularnonaukowym, a także świadomości mieszkańców zainteresowanych przeszłością swojej małej ojczyzny funkcjonuje kilka dat, które przez długi czas były powszechnie – w publikacjach i wydawnictwach okolicznościowych, a także przy okazji różnego rodzaju uroczystości – podawane jako najwcześniejsze wzmianki o początkach miasta – bądź to pierwszej wzmianki, bądź też uzyskania przez osadę praw miejskich. Przyjrzyjmy się zatem najczęściej spotykanym w literaturze przedmiotu datom odnoszącym się do najwcześniejszych dziejów Rawy, kiedy to miejscowość ta jest

wymieniana w źródłach pisanych, a tym samym można mieć pewność, że już wówczas istniała jako zorganizowane na określonych zasadach skupisko ludzi zamieszkujących tu na stałe. Dwie najczęściej spotykane daty to 1228 i 1249 rok.

26 maja 2000 roku w Rawie Mazowieckiej miała miejsce sesja popularnonaukowa zorganizowana przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Rawie Mazowieckiej. Poświęcona była 750. rocznicy istnienia Rawy, przypadającej w 1999 roku. Jako podstawę do świętowania tego jubileuszu przyjęto za profesorem Aleksandrem Swieżawskim datę 7 kwietnia 1249 r. Z tą właśnie datą został wydany w Białotarsku dokument księcia Siemowita I, w którym potwierdzał on darowiznę wsi Dąbrowa dokonaną przez Ewę wdowę po komesie Grzymisławie na rzecz kościoła Św. Krzyża w Białotarsku. Jednym ze świadków wymienionych na tym dokumencie jest kleryk Mutina „filius Johannis quondam de Rava” czyli Męcina (zapewne tak należy tłumaczyć to imię – jak przypuszczał A. Swieżawski) lub Marcin (według *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*)¹ syn niezującego już wówczas Jana z Rawy.

W 2002 roku ukazała się publikacja będąca pokłosiem wspomnianej konferencji². Popularnonaukowy zarys dziejów Rawy Mazowieckiej w średniowieczu przedstawił w niej wspomniany powyżej Aleksander Swieżawski. O ile jednak we wstępie autorstwa Anny Krajewskiej jest podana data 7 kwietnia 1249 r., z powołaniem się na ustalenia Swieżawskiego³, to w samym tekście tego ostatniego już w pierwszym zdaniu czytamy: „W roku 1228 pojawia się w źródłach Bogusław z Rawy, nic o nim zresztą bliższego nie wiadomo”. „Ta pierwsza wzmianka o Rawie – pisze dalej Swieżawski -, mimo iż wydrukowano ją w okresie międzywojennym, pozostała dziwnym trafem przez dłuższy czas nie zauważona – przypomniano ją dopiero kilkanaście lat temu. Do tego czasu za pierwszą wiadomość o Rawie uchodził dokument wystawiony 7 kwietnia 1249 r. w Białotarsku przez Siemowita I [...]”⁴. Jednoznacznie więc wynika z tego, że najwcześniejszą znaną Swieżawskiemu datą pierwszej wzmianki o Rawie Mazowieckiej jest rok 1228. W tekście tym – ze względu na jego popularnonaukowy charakter nie ma przypisów – wiadomo jednak, że źródłem z którego korzystał autor był *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, gdyż w jednym z dokumentów opublikowanych w tym wydawnictwie źródłowym odnotowany jest właśnie Bogusław z Rawy – o czym poniżej.

¹ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1888, t. IX, s. 551.

² *750 lat Rawy Mazowieckiej. Materiały z sesji popularnonaukowej Rawa Mazowiecka, 26 maja 2000*, red. W. Grochowalski, A. Krajewska, Łódź 2002.

³ A. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *750 lat Rawy Mazowieckiej...*, s. 5.

⁴ A. Swieżawski, *Rawy Mazowiecka w średniowieczu*, [w:] *750 lat Rawy Mazowieckiej...*, s. 9.

Warto w tym miejscu poświęcić nieco miejsca samej osobie Aleksandra Swieżawskiego, gdyż to właśnie ten historyk położył największe zasługi jeśli chodzi o badania nad przeszłością Rawy i ziemi rawskiej w średniowieczu. Dość powiedzieć, że tematem jego rozprawy habilitacyjnej były dzieje polityczne Księstwa Rawskiego w latach 1313-1462. Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w niewielkim nakładzie w 1975 r.⁵ W 1997 roku ukazała się książka będąca zbiorem wybranych prac tego autora, w której znalazła się również wspomniana wyżej rozprawa habilitacyjna⁶. Osobną książkę poświęcił Swieżawski zagadnieniom administracji, gospodarki i skarbowości Księstwa Rawskiego⁷. Kluczowe dla kwestii ustalenia pierwszej wzmianki o Rawie są jednak dwie inne prace tego autora: artykuł zatytułowany *Z dziejów Rawy w wiekach średnich*, opublikowany w 1973 r. w „Roczniku Łódzkim” oraz obszerny rozdział w publikacji *Powiat rawski. Zarys dziejów do końca 1973 r.* będącej ostatnią jak dotychczas próbą monografii dziejów miasta i historycznej ziemi rawskiej. W obu tych publikacjach Swieżawski konsekwentnie przyjmuje 7 kwietnia 1249 r. jako datę pierwszej wzmianki o Rawie Mazowieckiej. Jediną pracą w której Swieżawski podaje wcześniejszą datę – 1228 rok, jest wspomniana powyżej zarys dziejów Rawy w średniowieczu będący pokłosiem popularnonaukowej konferencji. Publikacja ta została wydana przypomnijmy w 2002 r. O ile wiadomo artykuł ten jest ostatnim w którym Swieżawski zajmował się dziejami Rawy i ziemi rawskiej w średniowieczu. Później zajmował się już inną problematyką. Opublikował m.in. dobrze przyjętą monografię Przemysła II⁸. Ten zasłużony mediewista zmarł w 2013 r.

Od 2002 r. pojawiło się kilka publikacji, których autorzy podejmowali pośrednio interesującą nas w tym miejscu problematykę. W 2011 roku wspomniana już powyżej Anna Krajewska opublikowała krótki szkic poświęcony dziejom Rawy. Pozwolę sobie zacytować *in extenso* pierwszy akapit tego tekstu: „Rawa wypłynęła na widownię dziejów w średniowieczu, w czasach rozbitcia dzielnicowego. Wymieniona została po raz pierwszy w dokumencie księżnej sandomierskiej Grzymisławy wydanym w Skaryszewie 12 maja 1228 r. dla Sulisława w sprawie części wsi Dzierzkówki. Wśród świadków dokumentu jest podany także Bogusław z Rawy. (Kodeks Dyplomatyczny Małopolski)”⁹. A zatem autorka – rozwijając niejako krótką wzmiankę zawartą w tekście Swieżawskiego zamieszczoną we

⁵ Zob. A. Swieżawski, *Rawskie Księstwo Piastów Mazowieckich 1313-1462: dzieje polityczne*, Łódź 1975.

⁶ Tegoż, *Rawskie księstwo Piastów mazowieckich 1313-1462. Dzieje polityczne*, [w:] Tegoż, *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu. Wybór prac*, Częstochowa 1997, s. 190-327.

⁷ Tegoż, *Administracja, gospodarka i skarbowość Księstwa Rawskiego 1313-1462*, Częstochowa 1991.

⁸ Tegoż, *Przemysł. Król Polski*, Warszawa 2006.

⁹ A. Krajewska, *Z dziejów Rawy (szkic)*, „Notatnik Rawski”, 2011, nr 15, s. 22.

wcześniejszej publikacji pod jej współredakcją – podaje rok 1228 jako najwcześniejszą znaną datę pierwszej wzmianki o Rawie.

W 2013 roku ukazała się publikacja, która niejako wywraca jednak dotychczasowe ustalenia dotyczące pierwszych wzmianek o Rawie Mazowieckiej „do góry nogami”. Otóż Anna Nierychlewska w rozprawie zatytułowanej *Zamki i dwory województwa rawskiego w późnym średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych* obydwie daty dotychczas uznawane za odnoszące się do Rawy Mazowieckiej wiąże ze Starą Rawą – oddaloną o ok. 15 km na północ od Rawy miejscowością w obecnym powiecie skierniewickim, w gminie Nowy Kawęczyn¹⁰. Autorka nie jest wszak w tym odosobniona. Co prawda z mniejszą pewnością, ale takie przypuszczenie wysunął już w latach 80-tych Janusz Kubiak, z którego ustaleń nie korzystali jednak ani Swieżawski ani Nierychlewska¹¹.

Dochodzimy w ten sposób do to bardzo istotnej kwestii – mianowicie problemu stopnia wykorzystania przez dotychczas wymienionych autorów źródeł i literatury. Otóż zarówno w pracach Swieżawskiego jak i Nierychlewskiej nie znajdujemy śladów korzystania z monumentalnego dzieła Jakuba Pałygi pt. *Ziemia Rawska w Tysiącleciu*. Jakub Pałyga był niestrudzonym badaczem przeszłości historycznej ziemi rawskiej. Wspomniane wyżej dzieło, do którego materiały zbierał przez kilkadziesiąt lat, ukończył w 1986 r. Rękopis tego opracowania liczącego blisko 1200 stron został przekazany do Biblioteki Narodowej, aczkolwiek jego kopia znajduje się również w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej w Rawie Mazowieckiej¹². Pałyga nie posiadał stopni ani tytułów naukowych, będąc zapalonym historykiem amatorem, z ogromną pasją. Przy czym – co należy bardzo mocno podkreślić – badaczem bardzo skrupulatnym i drobiazgowym. W swoim dziele Pałyga pisząc o początkach Rawy zwraca uwagę na pewne źródło, z którego również nie korzystali Swieżawski i Nierychlewska. Co ciekawe źródło to było znane już w latach 70-tych. W repertorium akt wizytacji kanonicznej dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej z lat 1759-1760 opublikowanych przez księdza Stanisława Librowskiego, na które zwrócił uwagę Pałyga pojawia się rok 1160 jako data konsekracji kościoła w Rawie pw. św. Piotra i Pawła¹³. Zatem to właśnie ta data byłaby najwcześniejszą znaną wzmianką o Rawie. Najnowszą pozycją bibliograficzną, w

¹⁰ A. Nierychlewska, *Zamki i dwory województwa rawskiego w późnym średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych*, Łódź 2013, s. 360.

¹¹ Zob. J. Kubiak, *Rawa Mazowiecka – program konserwatorski*, „Ochrona Zabytków”, 1980, nr 33/1 (128), s. 44.

¹² J. Pałyga, *Ziemia rawska w tysiącleciu* „Mała Wieś Nowa 1986, rękopis w Bibliotece Narodowej, sygn. Akc. 13855/I-4.

¹³ *Akta wizytacji dekanatu rawskiego z lat 1759-1760*, [w:] *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, oprac. ks. S. Librowski, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 1974, t. 29, s. 70 [246]. Por. J. Pałyga, dz.cyt., k. 72v.

której ta data została zaakceptowana właśnie jako data konsekracji pierwszego kościoła w Rawie, a więc pośrednio pierwszej wzmianki o Rawie jest *Spis funduszków i przychodów rocznych do probostwa miasta Rawy należący dokonany w 1818 roku* opracowany przez Wiktora Zygmunta Łyjaka¹⁴. Na podstawie akt tej samej proveniencji można by tą datę przesunąć jeszcze dalej wstecz, gdyż w aktach wizytacji z roku 1762 jest mowa o tym – choć już z większym znakiem zapytania –, że pierwszy kościół w Rawie Mazowieckiej istniał już ok. 1100 roku.

Powstaje pytanie, na ile można wierzyć przekazowi – wprawdzie źródłowemu – ale wytworzonemu kilkaset lat później? Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna, gdyż nie zawsze można stwierdzić na jakich z kolei źródłach opierali się wizytatorzy spisując akta powizytacyjne. 1160 rok jest wszak datą precyzyjną, którą przyjęto najpewniej za zastany przez wizytatorów aktami parafialnymi. Nie ma więc większego ryzyka aby im zawierzyć.

Jeśli już mowa o kategorii źródeł późniejszej proveniencji, a odwołujących się do czasów znacznie wcześniejszych można ponownie powołać się na przykład Piotrkowa Trybunalskiego. W 2017 miasto to, będące kolebką parlamentaryzmu, obchodziło jubileusz 800-lecia. Jako podstawę obchodów jubileuszowych przyjęto 1217 rok, kiedy to nazwa dzisiejszego miasta po raz pierwszy pojawia się w źródle pisanym. „Zapis ten – *Petrecove* – jak pisze Tomasz Matuszak – uwieczniony został na kartach *Kopiarza Sulejowskiego*, będącego księgą zawierającą odpisy przywilejów i nadań dla Klasztoru Cystersów w Sulejowie. [...] To właśnie w niej zawarto zapis związany z funkcjonowaniem sądu działającego pod patronatem księcia Leszka Białego, który w 1217 roku rozpatrywał spór pomiędzy sulejowskimi zakonnikami a chłopami – przypisańcami. Mimo, iż *Kopiarz Sulejowski* pochodzi z początków wieku XVII, widniejący w nim łaciński zapis dotyczy XIII stulecia, będąc kanwą wspomnianych obchodów [...]”¹⁵.

Jak zatem widać z tego krótkiego przeglądu obecnego stanu wiedzy na temat najwcześniejszych wzmianek o Rawie Mazowieckiej mamy do czynienia z wieloma niewiadomymi. Daty 1228 i 1249 uchodzące do tej pory za najstarsze wzmianki o Rawie według najnowszej literatury przedmiotu (A. Nierychlewska, wcześniej – choć ostrożnie J. Kubiak) odnoszą się najprawdopodobniej do obecnej wsi Stara Rawa. Za datę pierwszej wzmianki jak wiele na to wskazuje – choć wymaga to dalszych badań – można więc uznać

¹⁴ W. Z. Łyjak, *Spis funduszków i przychodów rocznych do probostwa miasta Rawy należący dokonany w 1818 roku*, Rawa Mazowiecka 2017, s. 13.

¹⁵ T. Matuszak, *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego w źródłach archiwalnych*, Piotrków Trybunalski 2017, s. 7.

rok 1160 – datę konsekracji pierwszego kościoła w Rawie Mazowieckiej (J. Pałyga, W. Z. Łyjak).

Znacznie bardziej pewna jest data świadcząca o tym od kiedy Rawa była już miastem. Jest to rok 1321¹⁶. Przy czym i w przypadku tej daty należy zaznaczyć, że chodzi tu o datę kiedy Rawa jest wymieniona jako miasto nie zaś datę nadania praw miejskich. Szerzej wyjaśnia tę kwestię profesor Aleksander Swieżawski. „W Rawie – pisze tenże autor – odbył się 3 IX 1321 r. zjazd arcybiskupa gnieźnieńskiego Janisława z biskupem poznańskim Domaratem. [...] Dokument ten ma jednak doniosłe znaczenie przede wszystkim dla dziejów samej Rawy. Miejsce wystawienia określone jest w nim bowiem słowami „Raua opido Masouie gneznensis dyocesis”. Tak więc **dokument ten stwierdza ponad wszelką wątpliwość, że Rawa była już prawnie miastem w 1321 r.** [podkr. – M.B.]; zapewne lokacja jej na prawie chełmińskim nastąpiła przed tą datą. To stwierdzenie stawia Rawę w rzędzie najstarszych miast mazowieckich obok Płocka, Pułtusza, Łowicza, Warszawy, Mogielnicy i Warki”.

Podsumowując: **data pierwszej wzmianki** kiedy to Rawa Mazowiecka (a nie Stara Rawa) pojawia się w źródłach pisanych jest niepewna. Najwcześniejszą znaną datą, którą wszak można uznać jest **rok 1160**. Nie ma za to wątpliwości, co do daty poświadczającej po raz pierwszy **Rawę jako miasto** – jest to **rok 1321**.

¹⁶ A. Krajewska, *Z dziejów Rawy...*, s. 22.